

اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی

سال دهم، شماره اول، پیاپی ۲۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳ (ص ۷-۳۲)

مؤلفه‌های انگیزش جهادی در منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری علیه‌السلام

Components of Jihadi Motivation in Islamic Sources with Emphasis on the Thoughts of the Supreme Leader

علی سزاوار/ کارشناسی‌ارشد روان‌شناسی اسلامی گرایش مثبت‌گرا، مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت.

محمدصادق شجاعی/ عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

محمد رضا احمدی/ دانشیار گروه روانشناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام.

Ali Sezavar/ Master's student in Islamic Psychology (Positive Orientation) at Qom Institute of Higher Education in Ethics and Training
molokiali@gmail.com

Mohammad Sadiq Shojaei/ Assistant Professor at Al-Mustafa Al-Alamiyah University and Member of the Psychology Department of the University and Research Institute
psyalmustafa@gmail.com

Mohammad Reza Ahmadi/ Assistant Professor, Department of Psychology, Imam Khomeini Scientific and Research Institute, Director of the Department of Islamic Psychology, Institute of Higher Education, Ethics and Education, Qom, Iran.
M.r.ahmadi313@gmail.com

Abstract

The present study aims to achieve the components of Jihadi motivation in Islamic sources with emphasis on the ideas of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Khamenei. The method used in this research was qualitative analysis of the content of religious texts which is used to understand and deduce psychological teachings from Islamic sources. For this purpose, first the verses and narrations related to the discussion of Jihadi motivation were extracted using the keywords Jihad and struggle and then using the Supreme Leader's statements and sayings related to Jihadi motivation (including the keywords such as Jihadi work, Jihadi spirit, Jihadi management,

چکیده

پژوهش حاضر با هدف دستیابی به مؤلفه‌های انگیزش جهادی در منابع اسلامی صورت گرفته است. روش به کار رفته در این پژوهش، تحلیل کیفی محتوای متون دینی است که برای فهم و استنباط آموزه‌های روان‌شناختی از منابع اسلامی کاربرد دارد (شجاعی، ۱۳۹۹). بدین منظور، ابتدا آیات و روایات مرتبط با بحث انگیزش جهادی با استفاده از کلیدواژه‌های «جهاد و مجاهدت» استخراج شد و سپس با استفاده از بیانات رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علیه‌السلام که مرتبط با انگیزش جهادی (شامل کلیدواژه‌های کار جهادی، روحیه جهادی، مدیریت جهادی، مجاهدت و جهاد) بود، پانزده مؤلفه انگیزشی

struggle, and other correlative areas) fifteen components for Jihadi motivation were identified, including lasting faith, sincerity, subservience to wilayah, religious zeal, readiness for sacrifice, trust, self-confidence, discipline, perseverance, risk-taking, creativity, hope, understanding the hostile challenge, rationality and prudence. Then, in the next step, these components were approved by experts and categorized in the form of three factors including insight (cognitive), tawalla and tabarra (tendency) and ambition (personality). According to this research, Jihadi motivation can be considered as a special type of intrinsic motivation that is focused on specific goals and is supported by a divine tendency.

Keyword: Motivation, Jihad, Jihadist motivation, Jihadist spirit.

برای انگیزش جهادی شناسایی شد که شامل ایمان پایدار، اخلاص، ولایت‌مداری، غیرت دینی، آمادگی برای فداکاری، توکل، خودباوری، نظم و انضباط، پایداری، خطرپذیری، خلاقیت، امیدواری، درک چالش خصمانه و عقلانیت و تدبیر است. در مرحله بعد با استفاده از نظرات کارشناسان، این مؤلفه‌ها در قالب سه عامل شناختی (بصیرت)، گرایشی (تولی-تبری) و شخصیتی (بلندهمتی) جمع‌بندی شدند. بر اساس این پژوهش می‌توان انگیزش جهادی را نوع خاصی از انگیزش درونی دانست که معطوف به اهداف خاص و همراه با پشتوانه‌گرایی الهی است.

کلیدواژه‌ها: انگیزش، جهاد، انگیزش جهادی، روحیه جهادی.

مقدمه

انگیزش^۱، یکی از حوزه‌های اصلی علم روان‌شناسی است که با علل و چراهای رفتار ارتباط دارد. در روان‌شناسی، دیدگاه‌ها و تبیین‌های مختلفی درباره انگیزش وجود دارد (هوی و میسکل^۲، ۲۰۰۸؛ شجاعی، ۱۳۸۹). بسیاری از افراد تصور می‌کنند که انگیزش، نوع واحدی است و تنها مسأله درباره انگیزش، مقدار آن است؛ درحالی‌که انگیزش، انواع مختلفی دارد (دسی^۳، ۱۹۹۲). برای مثال، انگیزش درونی با انگیزش بیرونی متفاوت است (دسی، ۲۰۰۰). انگیزش یادگرفتن با انگیزش عمل کردن تفاوت دارد (آمس و آرچر^۴، ۱۹۸۸) و انگیزش گرایش به موفقیت با انگیزش اجتناب از شکست فرق دارد (الیوت^۵، ۱۹۹۷). انسان‌ها از لحاظ انگیزشی متفاوت هستند. دانشجویی که درس می‌خواند، کارمندی که کار می‌کند، پزشکی

1. Motivation.

2. Hoy, Miskel.

3. Deci.

4. Ames, C., & Archer, J.

5. Eliot.

که به بیماران رسیدگی می‌کند، و یا در شرایط بحرانی، نیروهای داوطلبی که به آسیب دیدگان کمک می‌کنند، به لحاظ انگیزشی با هم تفاوت دارند. وجود انواع مختلف انگیزش که در خاستگاه (مثل درونی و بیرونی) یا هدف (یادگیری یا عمل) و یا شدت (فرار از درندگان و دور شدن از بوی بد) و یا موارد دیگر تفاوت دارند، دلیلی بر آن است که می‌توان انگیزش‌های دیگری را نیز تعریف کرد.

بحث انگیزش‌های خاص در روان‌شناسی، قدمت زیادی ندارد و پیش از آن، نگاه به انگیزش عموماً یکپارچه و تک عاملی بوده است؛ چنان‌که دکارت^۱ (۱۹۵۶) شناخت علت رفتار را به شناخت اراده، تنزل داد و شناخت انگیزش را به بعد از شناخت اراده، موکول کرد و عملاً بقیه عوامل را نادیده گرفت (حسن‌زاده، ۱۳۸۸، ص ۱۸). ویلیام جیمز^۲ (۱۸۹۰) با اقتباس از داروین، تعداد زیادی غریزه جسمانی (مکیدن و نیروی حرکت) و روانی (مثل تقلید، بازی و مردم‌آمیزی) را برای انسان قائل شد و تنها چیزی که برای تبدیل غریزه به تکانه‌ای برای عمل ضروری می‌دانست، وجود محرک مناسب بود (همان، ص ۲۰). وودورث^۳ (۱۹۱۸) مفهوم سائق را معرفی کرد و گفت: وقتی تعادل زیستی به هم می‌خورد حیوانات از لحاظ روان‌شناختی این کمبودهای بدن را به صورت سائق تجربه می‌کنند (ریو، ۱۳۹۵، ص ۵۱). هال^۴ (۱۹۴۳) و فروید^۵ (۱۹۱۵) نظریات انگیزشی خود را بر اساس مفهوم سائق پی‌ریزی کردند (همان، ۵۱).

بر اساس نظریه اسکینر، رفتار تحت کنترل پاداش‌های بیرونی است. پاداش‌های مثبت، احتمال رفتار را افزایش می‌دهند و پاداش‌های منفی، احتمال رفتار را کاهش می‌دهند (فرانکن، ۱۳۸۴، ص ۴۴). همچنین با معرفی مفهوم برانگیختگی، نظریه انگیزشی انگیختگی مطرح شد که می‌گفت: منحنی انگیختگی نسبت به عملکرد به شکل U معکوس است و در حالت بهینه برانگیختگی، بیشترین عملکرد ظاهر خواهد شد (همان، ۲۱۰).

در سال‌های بعد، محققان به جای نظریات بزرگ انگیزشی، رو به نظریات کوچک آوردند. این نظریات به دنبال آگاهی از موارد جزئی‌تری نسبت به درک کامل علت رفتار

1. Descartes, R.

2. James, w.

3. Woodworth, R.

4. Hull, C.

5. Freud, S.

بودند (ریو، ۱۳۹۵، ص ۵۹) یعنی:

(۱) - پدیده‌های انگیزشی (مثل انگیزه پیشرفت)

(۲) - شرایطی که بر انگیزش تأثیر دارند (مثل بازخورد شکست)

(۳) - سؤال نظری (مثلاً شناخت با هیجان چه رابطه‌ای دارد؟)

نظریات انگیزش پیشرفت (اتکینسون^۱)؛ ناهمخوانی شناختی (فستینگر^۲)؛ ارزیابی شناختی (دسی^۳)؛ انگیزش درونی (دسی، ۱۹۷۵)؛ نظریه تعیین هدف (لاک^۴)، ۱۹۶۸) و نظریه درماندگی آموخته شده (سلیگمن^۵)، ۱۹۷۵) از جمله نظریات انگیزشی هستند که در پاسخ به سؤالات مذکور ارائه شدند (ریو، ۱۳۹۵).

در فرهنگ اسلامی، واژه‌های مختلفی در حوزه سعی و تلاش وارد شده است که یکی از آنها کلمه "جهاد" است. واژه "جهاد" و مشتقات آن در آیات قرآن کریم ۳۵ بار نازل شده است که برای اشاره به "خرج کردن تمام توان در مقابل دشمن یا هوای نفس و یا شیطان" (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۲۸) به کار رفته است. رهبر معظم انقلاب علیه السلام در تعریف جهاد، آن را به صورت "تلاشی در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل" (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۴/۱۱) تعریف کرده‌اند و در بیانات خود، این تلاش را در زمینه‌های مختلف (نظامی تا علمی) و سطوح متفاوت مسئولیت (نوجوان دانش‌آموز تا مدیر کلان) مورد توجه قرار داده و همچنین تنها راه برون رفت از مشکلات فعلی و فائق آمدن بر دشمنان را نیز حرکت جهادی می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۸/۱۷). ایشان کلمات جهاد، مجاهدت و ترکیبات آنها (مدیریت جهادی و روحیه جهادی) را در موارد مختلف و گستره وسیعی از استعمالات به کار برده‌اند که از اصطلاحات جهاد با نفس و جهاد اکبر در حوزه اخلاق و عرفان تا اصطلاح مدیریت جهادی در مباحث سازمانی و تشکیلاتی را شامل می‌شود. ایشان "ایجاد حرکت جهادی" در مردم توسط امام خمینی علیه السلام را یکی از کلیدی‌ترین دلایل پیروزی انقلاب و تداوم آن می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۲/۱۵). این مسأله که برخی از افراد بدون چشم داشت از دیگران و بدون ترس و احساس خستگی و... تلاش می‌کنند و این تلاش آنها

1. Atkinson, R.

2. Festinger, L.

3. Deci, E.

4. Locke, J.

5. Seligman, M.

در راستای کسب رضایت خداست، موضوعی است که می‌تواند کلید حل بسیاری از مشکلات جامعه اسلامی باشد.

با توجه به مجموع این قرائن، جهادی بودن را می‌توان به عنوان صفتی برای فعالیت‌های مختلف در نظر گرفت که به چگونگی تلاش برای انجام آنها مرتبط است و این چگونگی را می‌توان به انگیزش خاص آنها نسبت داد. ایجاد حرکت جهادی یا وادار کردن دیگران به عمل جهادی، نیازمند شناخت مؤلفه‌های تلاش جهادی و انگیزش جهادی است.

با جست‌وجو در آثار علمی، متوجه می‌شویم که این عنوان، تازگی دارد و شاید نتوان بحث منسجمی در این باب بین منابع اسلامی سنتی و همچنین تألیفات متأخرین یافت؛ هرچند که باتوجه به اهمیت جهاد و ترغیب مردم به آن، مباحثی ذیل عنوان «حض (حث) علی (جهد)» در روایات وجود دارد که می‌تواند سرخ خوبی برای این بحث باشد. در این بین، رویکرد خاص رهبر معظم انقلاب علیه السلام در مورد جهاد، بیش از آن است که فقط «مصدق انگیزش بر جهاد» باشد؛ بلکه مفصلاً به تبیین جهاد و مفاهیم مرتبط با آن می‌پردازد و اگرچه عنوان انگیزش جهادی را مطرح نمی‌کند؛ اما پیرامون آن به ارائه نظریه می‌پردازد. کلیدواژه‌های جهاد و مجاهدت از جمله کلیدواژه‌های پرتکرار در کلام رهبر معظم انقلاب علیه السلام هستند که بیش از ۳۶۰۰ بار در بیانات ایشان استفاده شده است.^۱ نوع ورود ایشان به بحث جهاد هم بسیار عمیق است و در مورد بسیاری از مسائل مرتبط با جهاد (روحیه جهادی، حرکت جهادی و ... و مقدمات و نتایج و الزامات آن، بیانات مفصلی دارند. در بین این بیانات، موارد بسیاری وجود دارد که استناد مستقیم به آیات و روایات دارد که یا ترجمه مستقیم آنها مورد توجه قرار گرفته و یا نظر تفسیری ایشان در مورد آن سند بیان شده است. در برخی موارد نیز استناد به تجربیات دفاع مقدس و ... شده است. می‌توان ادعا نمود که در بین کسانی که در مورد جهاد (به معنای عام آن) و مسائل مربوط به آن، تألیفات یا بیاناتی دارند، هیچ اندیشمند مسلمانی بیشتر و دقیق‌تر از رهبر معظم انقلاب علیه السلام به این بحث نپرداخته است. ایشان جهاد را به عنوان یگانه راه موفقیت امت اسلامی می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۳/۱۴). در سال‌های اخیر، کلیدواژه‌های «رفتار جهادی» و «روحیه جهادی» و «مدیریت جهادی» و موارد مشابه، خصوصاً «در اندیشه‌های رهبری»، از موضوعات جذاب برای محققین بوده و تاکنون پژوهش‌های زیادی با این کلیدواژه‌ها انجام شده است که بیشتر این تحقیقات با

تمرکز بر سخنان رهبر معظم انقلاب علیه السلام انجام شده است؛ اما بحث «انگیزش جهادی» یک مبحث نو در این حوزه است که با این کلیدواژه تابه حال مطرح نشده است. حال سؤال، این است که مؤلفه‌های انگیزش جهادی در منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب علیه السلام کدام است؟

روش پژوهش

از آنجاکه منابع پژوهش به صورت متون مدون دینی هستند، برای تحلیل آنها از روش «تحلیل کیفی محتوای متون دینی» استفاده می‌شود. «تحلیل کیفی محتوای متون دینی» روشی است که برای فهم و استنباط آموزه‌های روان‌شناختی از منابع و متون دینی کاربرد دارد و در چهار مرحله «مشاهده نظام‌مند»، «غرقه‌شدن در محتوا»، «صورت‌بندی یافته‌ها» و «بازآفرینی و ارائه» تدوین شده است. هر کدام از این مراحل نیز از چندین گام تشکیل یافته است (شجاعی، ۱۳۹۹).

پایه و اساس «تحلیل کیفی محتوای متون دینی»، پردازش فعال متن است که در آن، پژوهشگر، داده‌های متنی (مفاهیم و گزاره‌های متون دینی) را با اصول معناشناسی آن قدر مورد کندوکاو و تحلیل قرار می‌دهد تا به ساخته‌ای کلی معنی دست یابد. منظور از پردازش فعال متن عبارت است از عملیاتی که طی آن، داده‌ها گردآوری، تجزیه و تحلیل، طبقه‌بندی و به شکل تازه‌ای کنار یکدیگر قرار داده می‌شوند (شجاعی، ۱۳۹۹).

در مرحله اول (مشاهده نظام‌مند) اطلاعات با استفاده از دو راهبرد «جستجوی واژگانی» و «متن‌خوانی باز» به دست می‌آید و بررسی تا آنجا پیش می‌رود که مقولات در تبیین یک موضوع به اشباع برسد (شجاعی، ۱۳۹۹). در مرحله دوم (غرقه‌شدن در محتوا) محقق ابتدا در موضوع خود غوطه‌ور می‌شود و ابعاد مفهومی آن را مورد واکاوی قرار می‌دهد، سپس با استفاده از پردازش شبکه‌ای به عنوان روشی برای دسته‌بندی مواردی (واژه‌ها، مفاهیم و گزاره‌ها) که از نظر کارکردی شبیه هم هستند ویژگی‌های کانونی و پیرامونی را از هم متمایز می‌کند تا به این موارد زیر دست یابد:

ابتدا محتواهای استنباطی (واژه، گزاره یا عبارت) دست یابد، سپس بر اساس آنها به مؤلفه‌های مفهومی برسد و در نهایت، یک تعریف کاربردی از مؤلفه‌ها ارائه کند.

در مرحله سوم (صورت‌بندی داده‌ها و تدوین الگوی مفهومی) ابتدا مقوله‌ها و محتواهای استنباطی به عنوان بخش‌های مجزا و متعامل، با یکدیگر مرتبط شده و یک

مفهوم روان‌شناختی را بازتولید^۱ می‌کنند. سپس با استفاده از به‌کارگیری اصل هم‌ریخت‌بینی کل‌نگر (شجاعی، ۱۳۹۹) استخراج و تدوین مدل مفهومی انگیزش جهادی انجام خواهد شد.

در مرحله چهارم (اعتبارسنجی^۲ یافته‌ها و الگوی مفهومی) پس از گردآوری داده‌ها و استخراج الگوی مفهومی، برای حصول اطمینان از تطابق آنها با محتوای متون دینی از یک سو و کاربرد آن در حوزه روان‌شناسی از سوی دیگر، اعتبار یافته‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد (شجاعی، ۱۳۹۹). برای بررسی اعتبار یافته‌ها و روایی‌سنجی الگوی مفهومی انگیزش جهادی، علاوه بر دقت و بازنگری توسط خود فرد (پژوهشگر)، از نظر افراد دیگر (داوران) که در این زمینه تخصص دارند، استفاده می‌شود. برای این کار با استفاده از **فرم روایی‌سنجی** که برای جمع‌آوری دیدگاه کارشناسان توسط شجاعی (۱۳۹۹) در روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی، تدوین شده است، از **خبرگان روایی‌سنجی**، نظرسنجی به عمل می‌آید. جامعه آماری این بخش را کارشناسان خبره‌ای تشکیل می‌دهند که در حیطه فهم و استنباط در منابع اسلامی و همچنین روان‌شناسی و علوم تربیتی تخصص نسبتاً بالایی دارند.

طبق آنچه که شولتز^۳ و دیگران (۲۰۱۴) بیان کرده‌اند برای تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده طبق نظر کارشناسان از دو ضریب نسبی روایی محتوا (CVR)^۴ و شاخص روایی محتوا (CVI)^۵ استفاده می‌شود. در صورتی که بین کارشناسان در مورد یک مؤلفه توافق وجود داشته باشد، آن مؤلفه دارای روایی محتوایی است (همان). علاوه بر استفاده از روش کمی یاد شده در فرم روایی‌سنجی از کارشناسان درخواست شد تا در صورت لزوم، نظر کارشناسی خود را درباره صحت و درستی یافته‌ها به صورت مبسوط نیز اعلام کنند.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش ابتدا مفاهیم پژوهش با استفاده از لغت‌نامه‌ها و منابع مرتبط، به‌طور کامل، تعریف و ارتباط بین آنها مشخص گردید. سپس بر اساس تعاریف به‌دست‌آمده، کلیدواژه‌های جهاد، مجاهدت و کلمات هم‌خانواده آنها، ابتدا در آیات قرآن جست‌وجو شد که ۳۵ آیه

1.Reproduction.

2.Validation.

3.Schultz.

4.Content validity ratio.

5.Content validity index.

شناسایی شد، سپس از طریق نرم‌افزار جامع‌الاحادیث نسخه ۳٫۵ در روایات نیز کلمات جهاد و مجاهدت (و هم خانواده‌های آنها) در کتب دست اول (پیش از قرن پنجم هجری) مورد جست‌وجو قرار گرفت که بیش از ۳۵۰۰ روایت شناسایی شد؛ اما تقریباً هیچ‌کدام از روایات به دست آمده، ارتباط مستقیم با موضوع پژوهش نداشت. سپس همین کلیدواژه‌ها در عناوین کتب دانشمندان اسلامی بررسی شد که تمامی کتب شناسایی شده در مورد جهاد به معنای مقاتله بودند و مورد استفاده قرار نگرفتند. در مرحله آخر کلیدواژه‌های جهاد و مجاهدت در بیانات رهبر معظم انقلاب علیه السلام مورد جست‌وجو قرار گرفت. این کار که در بستر سایت «Khamenei.ir» که متعلق به دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری علیه السلام است، انجام گرفت منجر به یافتن بیش از ۵۵۰۰ نتیجه بود (که دائماً در حال افزایش است). این نتایج، نشان دهنده نظرات ایشان به عنوان یک عالم دینی است که بعضاً با استناد به آیات و روایات (که اشاره شده) عنوان شده‌اند. پس از جمع‌آوری همه اطلاعات به دست آمده، با توجه به میزان ارتباط با موضوع پژوهش و استفاده از ارتباطات معنایی، عبارات به دست آمده گزینش و دسته‌بندی شدند که به ۱۵ دسته روایت که هر کدام به یک مؤلفه اشاره داشت تقسیم شدند. سپس مؤلفه‌های به دست آمده بر اساس ماهیتشان به سه دسته‌گرایشی، شخصیتی و شناختی تقسیم شدند و برای هر کدام از آنها یک عنوان متناسب انتخاب گردید. نتایج به دست آمده در هر مرحله به صورت جداگانه از طریق نظرسنجی از اساتید مرتبط با این حوزه مورد نظرسنجی قرار گرفت که نتایج آن در ادامه خواهد آمد.

مؤلفه‌های شناسایی شده در این پژوهش

۱. خودباوری

اولین مؤلفه انگیزش جهادی بر اساس یافته‌های این پژوهش، خودباوری است. منظور از خودباوری، باور به توانایی خود (یا مردم) است که یکی از ارکان انگیزش جهادی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۰۲/۱۰). رهبر معظم انقلاب علیه السلام این مؤلفه را به صورت "روحیه ما می‌توانیم" توصیف کرده‌اند و از عناوین خودباوری، اعتماد به نفس (همان) و در برخی موارد از عزت نفس برای اشاره به آن استفاده کرده‌اند. ایشان وجود روحیه خودباوری را یکی از کلیدهای شروع و پیروزی انقلاب اسلامی با عنوان یک حرکت جهادی دانسته‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۳/۱۴).

۲. نظم و انضباط

دومین مؤلفه انگیزش جهادی، نظم و انضباط است. نظم در لغت به معنای آراستن، برپایی داشتن، ترتیب دادن کار، چیزی را به چیزی پیوند دادن و رشته مروراید است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۲۱۸). نظم از جمله موضوعاتی است که وقتی انسان در معنا و مفهوم و کارکرد آن در زندگی خود غور می‌کند، اهمیت آن را بیشتر درک می‌کند. نظم یعنی هر چیزی در جای خود قرار گیرد (مقام معظم رهبری ۱۳۸۱/۹/۱). انضباط نیز به معنای رفتار دارای نظم و پیرو اصول معین است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۳۶). نظم یکی از اصلی‌ترین اصول فرهنگ اسلامی هم در مورد خلقت (قمر آیه ۹) و هم در توصیه به مسلمانان (سیدرضی، ۱۳۷۹، ص ۳۲۱) است. در مورد جهاد نیز توصیه رهبر معظم انقلاب علیه السلام بر همین نظم و انضباط است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۱۰/۱۴). در همه کارهایی که چالش خصمانه و موانع سخت وجود دارد، حتی اگر در کارهای اداری باشد، تبعیت از نظم و قانون و تلاش جهادی باید با یکدیگر همراه باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۶/۶). اگر به مسأله جهاد از منظر مقابله با دشمن بنگریم، جهاد همیشه ملازم با نظم و نظامی‌گری بوده است و همچنین بی‌نظمی در جنگ همیشه یکی از عوامل مهم شکست‌ها بوده است.

۳. خطرپذیری

سومین مؤلفه انگیزش جهادی، خطرپذیری است. آنچه که از آن به عنوان خطرپذیری یاد می‌کنیم، قبول مواجهه با خطر در راستای هدف است، به شرط آنکه در حد معقول باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۷/۳). این مفهوم برگرفته از واژه شجاعت نیز هست. خطرپذیری یکی از ارکان جهاد است (همان) که عموماً جهاد با آن ملازم است (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۶/۲۵). وجود عنصر خطرپذیری برای رسیدن به اهدافی که دارای دشمن هستند و یا موانع سختی در راه آنها وجود دارد، از جمله پیشرفت و استقلال کشورها، ناگزیر و ضروری است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۶/۲۵).

۱. «إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (سوره قمر: ۹)؛ ما هر چیزی را به اندازه (و روی حساب) آفریدیم».

۲. «أَوْصِيكُمَا وَ جَمِيعِ وُلْدِي وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي يَتَّقُوا اللَّهَ وَ نَظْمِ أَمْرِكُمْ (سیدرضی، ۱۳۷۹، ص ۳۲۱)؛ شما و همه فرزندانم و کسانم و آن را که نام من بدو رسد، سفارش می‌کنم به ترس از خدا و آراستن کارها».

۴. شور و شوق

چهارمین مؤلفه جهاد، شور و شوق است. شور و شوق، به معنای انگیزه و علاقه قوی در انجام کار است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۷۵۶). منظور از شور و شوق این است که کار جهادی باید با علاقه و احساس خوشایند همراه باشد. ممکن است تصور شود که فضای جهاد ملازم با از دست دادن‌ها و فشارها و ... است و آنچه که در این فضا باید در انتظار آن بود، رنج و درد است؛ اما این طور نیست (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۲/۱۱).

شوق به کارکردن از لوازم کار جهادی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۶/۶). شور و شوق به عنوان یک امر عادی یا اتفاقی نیست؛ بلکه یکی از ارکان تلاش جهادی، وجود شور و شوق است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۲/۳۰). وجود این شور و شوق می‌تواند باعث شود که اثر منفی بسیاری از مشکلات، کم‌رنگ شده و مقابله با موانع راحت‌تر شود (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۰/۱۲). این شور و شوق می‌تواند علاوه بر تقویت اراده و انگیزه، موجب تحریک حس خلاقیت انسان شده و راه‌های جدیدی را در مقابل او بگشاید (همان).

۵. پایداری

پایداری به معنای ایستادگی و مقاومت است و نزدیک به واژه صبر است که به معنای پافشاری، پایداری، مقاومت و ایستادگی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۴/۳۰). از نظر قرآن کریم، صبر یکی از مهم‌ترین مشخصه‌ها در صحنه جهاد است (انفال ۴۵-۴۶). در دعای کمیل، طلب قوت جوارح برای خدمت به خداوند و پایداری در خدمت بدون انقطاع به عنوان نیاز مؤمن از خدا خواسته شده است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۲۸). تلاش خستگی‌ناپذیر و عدم انقطاع در تلاش انسان، برای رسیدن به یک هدف سخت، مسأله‌ای عمومی است و فقط محدود به جهاد نیست و انجام هر کار بزرگ و رسیدن به هر هدف بلندی نیازمند این تلاش است و لازمه این کار، وجود (ملکه) صبر است (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰). تلاش برای پیروزی بر دشمنان نیازمند دوام است. مداومت خستگی‌ناپذیر در تلاش جهادی نیز همچون اهداف بزرگ در مسیرهای سخت، نیازمند صبر است. وجود دشمن یا چالش خصمانه موجب می‌شود نیاز به تلاش بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر قوت بگیرد و این مسأله ارزش و تأثیر صبر را در انگیزش جهادی می‌افزاید.

در عرصه‌های گوناگون جهانی، درگیری‌ها غالباً جنگ اراده‌هاست (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۴/۳۰) و هرکسی صبر کمتری داشته باشد، اراده او زودتر شکسته خواهد شد. آنچه در

میدان نبرد می‌تواند نسبت یک به ده را تبدیل به پیروزی کند همین صبر است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۴/۳۰).

۶. خلاقیت

ششمین مؤلفه انگیزش جهادی، خلاقیت است. منظور از خلاقیت، داشتن روحیه ابتکار است و ابتکار به معنای آوردن روشی نو و انجام دادن کار بی سابقه است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۴۲). رهبر معظم انقلاب علیه السلام نوگرایی و ابتکار را مطلوب اسلام دانسته و بسیجی (جهادی) را دارای چنین روحیه‌ای معرفی می‌کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۳/۰۵). در موقعیت‌های چالش خصمانه، یکی از اتفاقاتی که رخ می‌دهد، این است که راه‌های عادی با مشکل مواجه می‌شوند و نمی‌توان با استفاده از آنها به هدف رسید. این موقعیت خاص باعث می‌شود که موفقیت با کسی باشد که توان خلاقیت و نوآوری داشته باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۰/۱۲).

۷. درک چالش خصمانه

منظور از چالش خصمانه وجود دشمن یا موانع سخت در مسیر است. در آیات قرآن کریم، هرجایی که جهاد به کاررفته، یک دشمن خارجی^۱ یا عامل مخالف^۲ وجود دارد که جهاد علیه آن معنا می‌یابد. از نظر رهبر معظم انقلاب علیه السلام، وجود این چالش خصمانه از عوامل اصلی انگیزش جهادی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۱۴ و ۱۳۹۳/۴/۱۱). ایشان وجود این موانع را در موضوعات و میدان‌های مختلف در بیانات خود برمی‌شمرد؛ از جمله بحث اقتصادی (مقام معظم رهبری ۱۳۹۴/۱/۱)، پرهیز از اسراف و ایجاد تعادل در مصرف (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۳)، بصیرت و جنگ نرم (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۲۳)، عرصه تولید علم و مدیریت آن (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۴/۱۱) که به تفصیل، چالش‌های موجود در آنها را مورد بررسی قرار داده‌اند. از نظر رهبر معظم انقلاب علیه السلام آنچه که در انگیزش جهادی اثر مستقیم دارد "توجه انسان‌ها به وجود این چالش، علت وجود آن و لزوم مقابله با آن"

۱. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَيَسِّرُ الْمُصِيبُ (سوره ممتحنه: ۶۰)؛ ای پیامبر با کافران

و منافقان جهاد کن و بر آنان سخت بگیر و جایگاهشان دوزخ است و چه بد سرانجامی است.»

۲. «فَلَا تَطْعُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (سوره فرقان: ۵۲)؛ پس از کافران اطاعت مکن و با [اللهام گرفتن از] قرآن با آنان به جهادی بزرگ پرداز.»

است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۰۶). بنابراین می‌توان آن را با دشمن‌شناسی مرتبط دانست؛ یعنی صرف وجود خارجی، مانع یا چالش خصمانه موجب انگیزش جهادی نیست؛ بلکه انگیزش جهادی وقتی اتفاق می‌افتد که درک درستی از آن وجود داشته باشد و گرنه ممکن است کسی با وجود دشمنان خارجی به خاطر عدم شناخت و توجه به آنها، انگیزه‌ای برای تلاش نداشته باشد. در این صورت در این چالش ضربه خواهد خورد (همان).

۸. عقلانیت

مؤلفه دیگری که برای انگیزش جهادی در این پژوهش شناسایی شد، عقلانیت و تدبیر است. معنای عقلانیت، خردمندی (عمید، ۱۳۸۹، ص ۸۲۴) یا پیروی از حکم عقل است و تدبیر به معنای نگرستن به پایان کارها و در آن اندیشیدن و برای انجام دادن امری فکر و دقت به‌کاربردن و توجه کردن است (همان، ص ۳۱۲). در واقع تدبیر، جزئی از عقلانیت است. یکی از تصوراتی که در مورد رفتار جهادی وجود دارد، عدم برنامه‌ریزی و عاقبت‌اندیشی در رفتارهای جهادی است. کما اینکه کلیدواژه‌های مرتبط با رفتار جهادی (مثل انقلابی بودن و بسیجی بودن) نیز متهم به همین مسأله هستند؛ درحالی‌که از نظر رهبر معظم انقلاب علیه‌السلام، آنچه که به‌عنوان رفتار جهادی توصیف شده، نه تنها از این صفت عاری است؛ بلکه ملازم با عقلانیت و تدبیر است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۰۳/۳۰ و ۱۳۹۶/۰۳/۲۹).

خطرپذیری نیز با عقلانیت تناقضی ندارد؛ بلکه حدی از خطرپذیری، عین عقلانیت است؛ تا جایی که پیامبران علیهم‌السلام را به‌عنوان عاقل‌ترین افراد، کسانی می‌داند که بیشترین خطرپذیری‌ها را در راه حق داشته‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۵/۲۷). آنچه در برابر تدبیر جهادی قرار دارد و رهبر معظم انقلاب علیه‌السلام به دنبال تصحیح آن است، از یک سو بی‌برنامگی و فقدان عاقبت‌اندیشی در برنامه‌ریزی است، و از سوی دیگر محافظه‌کاری و ترس از تغییر است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۶/۸). البته تدبیر در هر مسأله‌ای منطبق با همان موضوع خود را نشان می‌دهد؛ یعنی تدبیر در جهاد اقتصادی، جهاد فرهنگی و سیاسی و ... با یکدیگر متفاوت است؛ چنان‌که ابزارها و روش‌ها نیز در هر کدام از این عرصه‌ها متفاوت هستند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۰۱/۰۱).

۱. «وَلَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا وَلَا رَسُولًا حَتَّى يَسْتَكْبِلَ الْعَقْلَ وَ يَكُونَ عَقْلُهُ أَفْضَلَ مِنْ جَمِيعِ عُقُولِ أُمَّتِهِ (کلبی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۳)؛ خداوند هیچ پیامبری را مبعوث نکرد مگر آنکه عقل او کامل شده باشد و از همه امتش عاقل‌تر باشد».

اگر شخص دارای صفت عقلانیت باشد، خودبه‌خود، در موقعیت‌های رفتار جهادی، عقلانیت او را به‌جای محافظه‌کاری و شتاب‌زدگی و بی‌برنامگی به‌سوی تلاش جهادی خواهد کشید (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۶/۸). در واقع رفتارهای جهادی ناشی از عقلانیت و تدبیری است که می‌گوید عدم مقابله با چالش خصمانه بیش از آنکه به عافیت بیانجامد، به‌زحمت خواهد انجامید (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۳/۱۴).

۹. امیدواری

مؤلفه دیگر به‌دست‌آمده در این پژوهش برای انگیزش جهادی، امیدواری است. امید به معنای اشتیاق یا تمایل به روی دادن یا انجام امری همراه با آرزوی تحقق آن است (عمید، ۱۳۸۹). امید را می‌توان خوش‌بینی نسبت به آینده و توقع پیروزی دانست. مطمئناً امید به موفقیت یکی از پیش‌فرض‌ها در بیشتر اعمال انسان است و اگر انسان امید به موفقیت نداشته باشد انگیزش مورد‌نظر دچار مشکل خواهد شد. به همین دلیل رهبر معظم انقلاب علیه‌السلام ایجاد امید در نیروها را جزء وظایف مدیران می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۰۶/۰۴). همچنین در زمینه‌های مختلف (اجتماعی، اقتصادی و سیاسی) امید را لازمه حضور مردم برای رسیدن به اهداف جامعه می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۲/۳۰). در مورد جهاد نیز تلاش جهادی، به‌خاطر سختی‌ها و موانع موجود، نیاز مبرمی به وجود امید دارد. این نیاز منحصر در میدان نبرد نظامی نیست؛ در همه میدان‌ها، حتی میدان تولید علم نیز، نیاز به این امید مشخص است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۷/۳).

از نظر قرآن، با وجود نیت الهی و تلاش مجاهدانه، انتظار موفقیت یک انتظار واقع‌بینانه و حقیقی است؛ نه دور از واقعیت (سوره صف: ۱۳). پس اگر جایی جهاد صورت پذیرد و موفقیت حاصل نشود، قطعاً یا مجاهدت در راه خدا نبوده است (یعنی نیت الهی وجود نداشته) و یا اصلاً جهاد نبوده است (شرایط جهاد رعایت نشده است)؛ وگرنه نصرت الهی به مجاهدین خواهد رسید (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۹/۱۲).

۱۰. ایمان پایدار

مؤلفه مهم انگیزش جهادی، ایمان پایدار است. واژه ایمان، استفاده‌ها و تفسیرهای مختلفی در علوم انسانی دارد. به‌طور مثال، ایمان در اصطلاح کلامی، گرایش قلبی است که اختیاری و مبتنی بر معرفت است. ایمان، معرفت یقینی نیست؛ ولی از مقتضیات یقین است. اگر انسان

به چیزی یقین پیدا کرد، این یقین اقتضا می‌کند که فرد آن را با جان و دل بپذیرد و به آن گرایش یابد؛ هرچند ممکن است به لحاظ وجود مانع یا موانعی این اتفاق نیفتد و به مقتضای یقین خود ایمان نیاورد؛ چنان‌که بسیاری از کفار هنگام بعثت پیامبر ﷺ یقین داشتند که او فرستاده خداست؛ ولی او را تصدیق نکردند (فیاضی، ۱۳۹۸).

آنچه که از ایمان پایدار در انگیزش جهادی مدنظر است، مجموعه‌ای از باورهای عمیق است که شامل اعتقاد راسخ به خداوند، مسیر و هدف جهاد است. ایمان عمیق لازمه هر کار بزرگی از جمله جهاد است که شامل همه باورهای گفته شده می‌باشد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰/۱۰/۱۲). ایشان وجود این ایمان را شرط عمل جهادی می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۹/۱۲).

وجود سه باور کلیدی (باور به خدا، باور به خود و باور به مردم) در امام خمینی رحمته‌الله علیه مایه قدرت و نتیجه بخشی حرکت جهادی ایشان بوده است که عمومیت یافتن آنها موجب ایجاد امید و اعتماد به نفس عمومی در مردم شد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰/۱۰/۱۲). ایشان همچنین باور به معاد را شرط انجام ایثار در جهاد می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۹/۱۰). از آنجاکه مسیر جهاد، مسیری سراسر خطر و سختی است، ایمان و اعتقاد جازم (پایدار) هم شرط شروع و قبول حرکت جهادی و هم شرط امتداد آن تا موفقیت است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۳/۰۳).

۱۱. اخلاص

مؤلفه بعدی از مؤلفه‌های انگیزش جهادی، اخلاص است. اخلاص به معنای انجام همه کارها برای خدا، برای رضای الهی، برای اجرای امر الهی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۶/۳۰). اخلاص، نتیجه ایمان پایدار است. اگر ایمان قوی در فرد وجود داشته باشد، چیزی را هم سنگ و شریک خداوند قرار نمی‌دهد؛ حتی در حد نیت و انگیزه عمل. خلوص نیت، یکی از لوازم حرکت جهادی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۰۳/۱۹). جهاد وقتی فی سبیل الله است که مخلصانه باشد و اگر انگیزه‌های دیگری غیر از آن (مثل ریا) در این تلاش باشد جهاد فی سبیل الله نخواهد بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۸/۲). در صورتی که

۱. «الَّذِينَ آمَنُوا هُمْ أَكْثَرُ أَلْفَاظًا كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (سوره بقره: ۱۴۶)؛ اهل کتاب، پیامبر اسلام را [بر اساس اوصافش که در تورات و انجیل خوانده‌اند] می‌شناسند، به گونه‌ای که پسران خود را می‌شناسند؛ و مسلماً گروهی از آنان حق را در حالی که می‌دانند، پنهان می‌دارند.

کسی اخلاص داشته باشد، انگیزه او برای جهاد قطعاً بسیار بزرگ‌تر از موانع جهاد است؛ چنان‌که خداوند خود بزرگ‌تر از همه مخلوقات است؛ ولی اگر انگیزه‌های دیگری شخص را به عرصه جهاد بکشند، در مواجهه با مشکلات و مخصوصاً در زمانی که نیاز به فداکاری وجود دارد، انگیزه‌ها رنگ می‌بازند. همچنین دستیابی به نصرت الهی در گرو اخلاص است و اگر حرکت مخلصانه نباشد، آثار و برکات جهاد را ندارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۹/۱۲).

۱۲. ولایت‌مداری

عنوان مؤلفه دیگر انگیزش جهادی، ولایت‌مداری است. رهبر معظم انقلاب علیه السلام با استناد به آیات قرآن کریم (سوره بقره: ۲۵۷) ولایت را به پیوستگی و هم‌جبهگی معنا می‌کنند و کفار و مؤمنین را دارای ولایت می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۵۳/۷/۲۲) و این پیوستگی را باعث ایجاد تفاوت نظام اسلامی با نظام‌های طبقاتی و ... می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۴/۲۰). ولایت‌مداری از نتایج ایمان و به معنای مقدم کردن نظر (خدا و) ولی خدا بر خواست و نظر خود است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۱/۹). این اولویت بخشی بدین خاطر این است که شخص خود را بر مدار ولایت الهی می‌بیند و ولی خدا را در این مدار بر خود مقدم می‌داند. رهبر معظم انقلاب علیه السلام ارتباط و استمداد با سرشاخه‌های ولایت از سوی امام خمینی علیه السلام را عامل ایجاد حرکت جهادی انقلابی مردم می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۴/۲/۲۸).

در مقابل این دو گروه از نظر ولایت، گروه منافقین هستند که انسان‌های فاقد پیوستگی، صمیمیت، صفا و وحدت هستند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۶/۲۵). منافقین، بی‌ولایت هستند که نه با مؤمنین، نه با کفار و نه حتی با یکدیگر پیوستگی ندارند (سوره نساء: ۱۴۳). در واقع منافقین امکان پیوستگی و وفاداری ندارند و دائماً در حال تغییر جبهه هستند و از سویی به سویی دیگر، جبهه عوض می‌کنند و در هر طرف که قرار می‌گیرند جبهه مقابل را می‌کوبند (سوره بقره: ۱۴). نفاق پدیده‌ای روان‌شناختی است و موجب مشکلاتی است که با سلامت روانی تعارض دارد. این مشکلات روان‌شناختی منجر به مشکلات اجتماعی نیز می‌شود. از این رو نفاق را می‌توان یک معضل فردی-اجتماعی دانست که آسیب‌های فراوانی به بار می‌آورد (تیمورزاد و همکاران، ۱۳۹۷). مهم‌ترین تقابل نفاق و ولایت‌مداری در عدم پایبندی به تعهدات و ارزش‌هاست. قرآن به صراحت اعلام می‌کند که فراریان از میدان جهاد همان منافقین هستند و حتی حکمت جهاد را شناخت و تمییز منافقین از مؤمنین می‌شمارد

(سوره آل عمران: ۱۶۶ و ۱۶۷). البته نفاق (که در قرآن به مریضی قلب تعبیر شده است) نیز همچون ایمان دارای درجاتی است و ممکن است درجه‌ای از نفاق در دل یک فرد مؤمن باشد و همین مسأله باعث ایجاد مشکلاتی در او شود. از جمله این مشکلات، لغزش پا در هنگام جهاد است. قرآن کریم با ماندن از جهاد را به جمعی از مؤمنین هم نسبت می‌دهد و علت آن را وجود درجه‌ای از بیماری نفاق در قلبشان می‌داند (سوره محمد: ۲۰).

مسأله منافقین مختص صدر اسلام نیست؛ بلکه در طول تاریخ و در عصر حاضر نیز همین مسأله وجود دارد (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۸/۲۴). برخورد زننده با جهاد و مجاهدین، شامل فرار از جهاد، سردی و توهین در برخورد با مجاهدان و در عین حال ادعای سوابق جهادی را از صفات منافقین می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۷/۳/۲۱). رهبر معظم انقلاب علیه السلام با استناد به روایتی از اهل سنت (متقی هندی، ۱۴۰۱ق، ج ۴، ص ۲۹۳)، طلاب علوم دینی را به زنده نگه داشتن روحیه جهاد در خود برای رهایی از نفاق توصیه می‌کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۱۱/۴).

۱۳. غیرت دینی

مؤلفه سیزدهم انگیزش جهادی، غیرت دینی است. غیرت در لغت به حمیت معنا شده است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۸۵۵) و در اصطلاح اخلاقی غیرت و حمیت؛ یعنی تلاش در نگهداری آنچه حفظش ضروری است. (نراقی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۰۱) و منظور از غیرت دینی این است که فرد مسلمان نسبت به کیان اسلام و آنچه بدان مربوط می‌شود، حساس باشد و با تمام توان در حراست از آن بکوشد و از کوچک‌ترین تعرضی به آن جلوگیری کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۵۵) این حساسیت نسبت به آنچه از نظر دینی حفظش واجب است (مثل ارزش‌های دینی، ناموس و وطن) موجب انگیزش برای حفظ آنهاست. قرآن مجید با لحن تحریک‌آمیزی از مسلمانان می‌خواهد که ضمن تقویت غیرت دینی خویش در موارد لزوم، آن را به کار گیرند و از اسلام و مسلمانان بی‌یاور دفاع کنند: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ» (سوره نساء: ۷۵)؛ شما را چه شده که در راه خدا و مردان و زنان کودکان مستضعفان خواران خدا و لازمه مسلمانی است که اگر انجام نپذیرد، دور از انتظار و مورد اعتراض خدا قرار می‌گیرد. امیرمؤمنان علی علیه السلام نیز غیرت را عین

ایمان دانسته است.^۱ رهبر معظم انقلاب علیه السلام مهم‌ترین عوامل شروع حرکت جهادی مردم در انقلاب اسلامی و مخصوصاً حوادث نوزدهم دی ماه را [درحالی که قدرت به طور کامل در اختیار حکومت بوده است و امیدی به موفقیت وجود نداشت]، ایمان و غیرت دینی می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

فقدان غیرت دینی به معنای عدم حساسیت نسبت به حفظ موارد گفته شده است. در این صورت، فقدان غیرت می‌تواند یکی از مهم‌ترین موانع جهاد باشد. اگر کسی غیرت دینی نداشته باشد، نه تنها امیدی به تلاش جهادی از او نیست؛ بلکه ممکن است خلاف جهت آن نیز قدم بردارد. نبود غیرت دینی را می‌توان در موقعیت‌های بسیار واضح جنگ و خطر نیز مشاهده کرد که حتی در زمان حمله به یک کشور، برخی تا زمانی که دشمن به دیوار خانه آنها نرسیده، وجودش را قبول نمی‌کنند و برخی دیگر با وجود درک وضعیت فوق‌العاده کشور، به جای تلاش جانانه در برابر دشمن و یا حداقل یاری رساندن به مردم و مجاهدین، شروع به احتکار و ... می‌کنند! کم‌اینکه در سال‌های هشت سال دفاع مقدس این مسأله گریبان‌گیر قسمتی از اقتصاد کشور شد تا جایی که رهبر معظم انقلاب علیه السلام در خطبه‌های نماز جمعه به عنوان یک چالش داخلی علیه مردم و یک جنایت بزرگ به آن اشاره کردند (مقام معظم رهبری، ۱۳۵۹/۷/۴).

رهبر معظم انقلاب علیه السلام با اشاره به درخواست مذاکره و سازش (نقطه مقابل جهاد) با آمریکا از سوی برخی مسئولین، این مسأله را مخالف غیرت دینی می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۱/۰۳/۰۱) و راهبرد سازش با دشمنی آمریکا را با استناد به غیرت دینی رد می‌کنند. ضمن اینکه تأمین نیروی موردنیاز برای این مقابله را نیز در غیرت دینی می‌جویند و قدرت آن را در حد تغییر در روندهای تاریخی می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸). بنابراین در دوگانه سازش (که با دادن امتیاز و کوتاه آمدن از ارزش‌ها همراه است) و مبارزه، عامل غیرت دینی هم تعیین‌کننده راهبرد (مقابله) و هم تأمین‌کننده نیروی آن است.

۱۴. آمادگی برای فداکاری

یکی دیگر از مؤلفه‌های شناسایی شده برای انگیزش جهادی، آمادگی برای فداکاری است. فداکار کسی است که جان و مال خود را به خاطر دیگری فدا می‌کند (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶۵).

۱. «غَيْرَةُ الرَّجُلِ إِيْمَانٌ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۴، ص ۲۷۷)؛ غیرت مرد (عین) ایمان است.»

منظور از فداکاری، گذشتن از خود یا منافع خود به خاطر اهداف جهاد (حفظ ارزش‌ها و ...) است. به‌طورکلی هر زمان بخواهیم به کار بزرگی دست بزنیم یا هدف بزرگی را محقق سازیم، مجبور هستیم کارهای کوچک‌تر و اهداف کم‌اهمیت‌تر و منافع جزئی‌تر را فدا کنیم. این مسأله، مختص رسیدن به منافع اخروی نیست و در دنیای مادی نیز انسان برای رسیدن به یک هدف بزرگ دنیوی مجبور است که برخی چیزها را فدا کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰ و ۱۳۷۶/۵/۲۹). در واقع همان‌گونه که همه دستاوردهای بشر، حاصل تلاش و پیگیری است، حفظ آنها نیز نیازمند مجاهدت و فداکاری است (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۱/۱۸).

۱۵. روحیه توکل به خدا

مؤلفه پانزدهم انگیزش جهادی، روحیه توکل به خدا یا به‌اختصار، توکل است. توکل به معنای کار خود را به خدا وا گذاشتن و به امید خدا بودن آمده است (عمید، ۱۳۸۹). وقتی انسان پا در راه امر مقدسی می‌نهد و امید دارد که نتیجه با وجود نصرت الهی محقق شود، به این امید، توکل می‌گویند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۴/۳۰). نمود رفتاری توکل در استمداد نصرت الهی است که غالباً به‌صورت دعا کردن و نیایش کردن با خداست. منشأ این استمداد همان توکل به خداوند است که باعث می‌شود انسان بر چیزی بیشتر از توان خود تکیه کند و با این امید برای بهره‌مندی از آن به تلاش جهادی دست بزند. یاری الهی نیازمند تلاش جانانه و طلب و درخواست مستقیم از خداوند است (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۳/۲۹). استمداد توفیقات و تأییدات الهی یکی از وظایف مجاهدین است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۲/۲۹). ادعیه بسیاری با مضمون استمداد از خداوند وارد شده است. ایشان در رهنمودهای خود به اعضای حزب الله لبنان توکل به خدا و استمداد و استغاثه از او را مهم‌ترین امر برای مجاهدین می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳). کسی که می‌داند نصرت الهی در گرو تلاش است، طلب درونی او به جلب نصرت الهی موجب ترغیب او به تلاش جهادی خواهد شد.

اعتبارسنجی مؤلفه‌ها

پس از جمع‌آوری مستندات و شناسایی مؤلفه‌ها، به‌منظور اعتبارسنجی، مستندات و برداشت‌ها و همچنین جمع‌بندی انجام شده، به یازده نفر از کارشناسان که تحصیلات خارج

فقه حوزوی و همچنین تخصص در رشته روان‌شناسی دارند ارائه شده است.^۱ بر اساس نتایج اعتبارسنجی، Cvi به دست آمده از مجموع نظرات اساتید با سطح معناداری ۰٫۹۵ برای همه مؤلفه‌ها باید بالاتر ۰٫۷۹ باشد که حداقل Cvi محاسبه شده بالای ۰٫۸۸ به دست آمده است. بنابراین تمامی مؤلفه‌ها از نظر کارشناسان مورد تأیید قرار گرفته‌اند. مقدار Cvi به دست آمده برای هر مستند و همچنین میزان ارتباط برداشت انجام شده و مفهوم، ارتباط تعاریف با مفاهیم و محتوای مستندات در جدول زیر مشخص شده است.

جدول ۱: اعتبارسنجی مؤلفه‌ها

ردیف	مؤلفه	Cvi میانگین گزاره‌ها	تطابق معنای برداشت شده	تطابق مؤلفه با مضمون	تطابق مؤلفه و تعریف	ارتباط محتوایی مستندات با مفهوم	ارتباط مؤلفه با موضوع	Cvi برداشت
۱	خودباوری	۰٫۹۸	۰٫۹	۱	۱	۱	۱	۰٫۹۶
۲	نظم و انضباط	۰٫۹۸	۱	۱	۱	۱	۱	۰٫۹۸
۳	خطرپذیری	۰٫۹۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۴	شور و شوق	۰٫۹۸	۱	۱	۰٫۹	۰٫۹	۰٫۹	۰٫۹۴
۵	پایداری	۱	۱	۰٫۹	۰٫۹	۱	۰٫۸	۰٫۹۲
۶	خلاقیت	۰٫۸۷	۰٫۹	۰٫۹	۰٫۹	۰٫۹	۰٫۸	۰٫۸۸
۷	درک چالش خصمانه	۰٫۹۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۸	عقلانیت	۱	۱	۱	۱	۱	۰٫۹	۰٫۹۸
۹	امیدواری	۰٫۹۸	۱	۱	۱	۱	۰٫۹	۰٫۹۸
۱۰	ایمان پایدار	۰٫۹۸	۰٫۹	۱	۱	۱	۱	۰٫۹۶
۱۱	اخلاص	۰٫۹۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۲	ولایت‌مداری	۰٫۹۵	۱	۱	۱	۰٫۹	۱	۰٫۹۸

۱. همگی این اساتید، دانش‌آموخته حوزه علمیه و طلبه یا فارغ‌التحصیل خارج فقه بودند. هشت نفر از ایشان دارای مدرک دکترای روانشناسی و عضو هیأت علمی در مؤسسات آموزشی در شهر مقدس قم (مؤسسه امام خمینی علیه السلام، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، مؤسسه اخلاق و تربیت و دانشگاه قرآن و حدیث) و سه نفر فارغ‌التحصیل مقطع ارشد روانشناسی هستند.

۰۹۴	۰۹	۱	۰۹	۰۹	۱	۰۹۶	غیرت دینی	۱۳
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰۹۸	آمادگی برای فداکاری	۱۴
۰۹۸	۰۹۸	۰۹۸	۰۹۸	۰۹۸	۰۹۸	۱	توکل	۱۵

مدل مفهومی انگیزش جهادی

پس از مشخص شدن مؤلفه‌های انگیزش جهادی، در مرحله بعد مؤلفه‌های پانزده‌گانه بر اساس یک سری تحلیل‌های نظری و با استفاده از اصل هم‌معنایی و هم‌ریخت‌بینی کل‌نگر (شجاعی، ۱۳۹۹) ذیل سه عامل کلی دسته‌بندی شدند که ابعاد مختلف انگیزش جهادی را تشکیل می‌دهند.

۱. بلندهمتی

طبق یافته‌های این پژوهش، اولین عامل انگیزش جهادی، بلندهمتی است. از نظر لغت، همت به معنای قصد و اراده قوی است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۲۸). بلندهمت به کسی گویند که قصد و نیت عالی و نیکو دارد (همان، ص ۲۰۳). منظور از بلندهمتی، اراده قوی برای انجام کار تا رسیدن به هدف والا است، حتی اگر نیازمند تلاش و هزینه بسیار زیاد (همچون بذل مال و امکانات و جان) باشد. این عامل شامل مؤلفه‌های: خودباوری، نظم و انضباط، خطرپذیری، شور و شوق، پایداری، امیدواری و خلاقیت است. وجه اشتراک همه این مؤلفه‌ها، تأثیر آنها در قدرت اراده برای انجام کار درست است.

اگر انسان بتواند با حرکت عادی به هدف برسد، نیازی به حرکت جهادی نیست؛ اما اگر حرکت عادی جوابگوی موانع نباشد، در این صورت باید با همه ظرفیت وارد میدان شد. لازمه ورود با همه ظرفیت، همت بلند است. مسأله همت بلند و استفاده از همه ظرفیت‌ها در عمل جهادی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۲/۳۰). اگر همت لازم در بعضی نیروها وجود نداشته باشد یا به‌طورکلی جهادی نباشند ممکن است کل حرکت را دچار آسیب و توقف کنند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۶/۴). رهبر معظم انقلاب علیه‌السلام تأکید زیادی بر این مسأله دارند و در بیانات مختلف (مثل ۱۳۹۳/۳/۱۴ و ۱۳۹۶/۲/۱۰) این مسأله را بیان می‌کنند و مؤلفه‌های یاد شده را در ارتباط با آن به‌طور صریح و یا با واسطه در کنار بلندهمتی مطرح می‌کنند (مقام

معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۲/۳۰ و ۱۳۹۶/۲/۱۰ و ۱۳۹۲/۱۲/۱۵ و ۱۳۷۰/۱۰/۱۲).

۲. تولی - تبری

تولی و تبری، یعنی عشق و نفرت، پیوند دوستی و گسستن از دشمنان (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۹/۱۰/۱۱). تولی-تبری عامل انگیزشی وابسته به فرهنگ دینی است. مؤلفه‌های تشکیل دهنده این عامل ایمان پایدار، اخلاص، ولایت‌مداری، غیرت دینی، آمادگی برای فداکاری و توکل هستند. هسته اصلی تولی-تبری که در تعریف آن مشخص است، دوستی با آنچه الهی است و مبارزه با دشمن خداست که بنا بر تعریف، به دو مؤلفه ولایت‌مداری و غیرت دینی مرتبط است. همچنین رهبر معظم انقلاب علیه السلام بر ارتباط و تأثیر ایمان (که شامل اخلاص نیز هست) در تولی و تبری تصریح دارند (همان). در مورد فداکاری در راه خدا نیز گفته شده که ریشه این آمادگی در ایمان پایدار و اعتقاد به معاد است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۹/۱۰).

حلقه اصلی ارتباط این مفاهیم، ارتباط آنها با ایمان است. رهبر معظم انقلاب علیه السلام در مورد تولی و تبری با استناد به روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مهم‌ترین وجه دین و ایمان را در حب و بغض به خاطر خدا یا تولی-تبری می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۶/۸). اگر کسی علاوه بر اینکه ایمان داشته باشد منافع و جان و مال در این راه از دست نمی‌روند، بلکه ذخیره می‌شوند و در قیامت به او برمی‌گردند، خود را در خط مقدم میان دوست و دشمن ببیند، این دوستی و دشمنی می‌تواند انگیزه بسیار قوی‌تری نسبت به پاداش‌های گفته شده در وی ایجاد کند. این اثر را نیز می‌توان از جنس انگیزش درونی دانست که موجب می‌شود انسان برخلاف منافع خود، دست به فداکاری بزند.

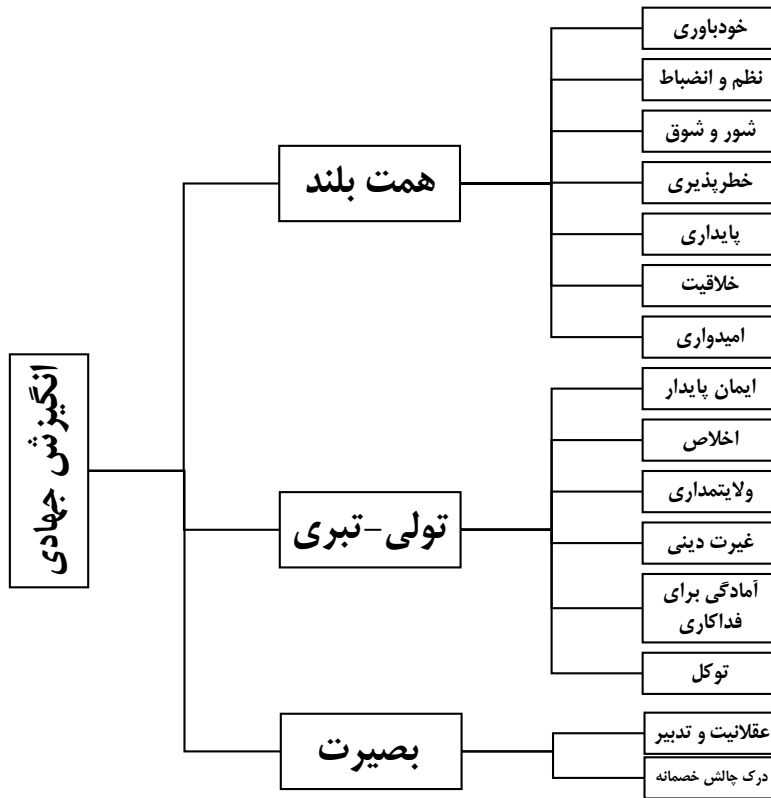
ریشه توکل نیز در ایمان است. فرد متوکل به وعده‌های نصرت حق در قرآن اعتقاد و ایمان دارد؛ لذا در گرفتاری‌ها خود را نمی‌بازد (غباری بناب، ۱۳۷۷). توکل را می‌توان از منظر کنترل نیابتی مورد توجه قرار داد. بنا بر نظریه کنترل نیابتی، شخص شرایط و اوضاع و احوال را مورد بررسی قرار می‌دهد تا ببیند چه کسی کنترل اوضاع و شرایط را در دست دارد و به نحو مؤثری خود را با آن فرد هماهنگ و هم‌جهت می‌کند، از این جهت احساس شایستگی و قدرت می‌کند که فکر می‌کند در طرف فرد قوی قرار دارد و به تبع قدرت آن فرد، وی نیز قدرت به

۱. «هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ وَ الْبُغْضُ؟ (کوفی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۳۰)؛ آیا دین چیزی جز دوستی و دشمنی به خاطر خدا است؟».

دست خواهد آورد، لذا گاهی فرد قدرتمند و با نفوذ را تشویق می‌کند که دست به کاری بزند که نهایتاً به سود خودش تمام می‌شود و از این طریق احساس کنترل بر شرایط و اوضاع می‌نماید (غباری بناب، ۱۳۷۷). می‌توان گفت وقتی که کسی با ایمان به خدا، به مبارزه با دشمنان خدا یا موانع رسیدن به قرب الهی می‌پردازد، در واقع خود را در جبهه‌ای قرار می‌دهد که منسوب به خداوند است (ولایت الهی). پس به طور طبیعی انتظار نصرت الهی را دارد و در کار خود بر خدا توکل می‌کند؛ یعنی توکل، نتیجه قبول عملی ولایت الهی است. این مسأله می‌تواند موجب شود که فرد با اینکه نیروی خود را کمتر از آن می‌بیند که موفق شود؛ اما با محاسبه نصرت الهی و برای بهره‌مند شدن از آن به تلاش جهادی دست می‌زند.

۳. بصیرت

بصیرت در لغت به معنای بینش، دانایی و زیرکی است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۹۷). در اصطلاح بصیرت به معنای دشمن‌شناسی، راه‌های مقابله با دشمن و ترفندهای دشمن است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۹/۸). مؤلفه‌های این عامل شامل درک چالش خصمانه و عقلانیت است. علاوه بر آنکه درک چالش خصمانه ارتباط مستقیم و واضحی با وجه دشمن‌شناسی بصیرت دارد، عقلانیت نیز با بصیرت ارتباط مستقیم دارد و جزء مهمی از آن را تشکیل می‌دهد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۸/۸). بنا بر آنچه گفته شد عقلانیت به معنای پیروی از حکم عقل و برنامه‌ریزی همراه با آینده‌نگری است و اثر انگیزشی آن در جهاد علاوه بر برنامه‌ریزی، در آینده‌نگری نیز هست. ایشان هزینه‌های سازش را کمتر از جهاد نمی‌دانند و عقلانیت را در قبول جهاد می‌دانند. همچنین دوراندیشی مجاهدین (از جمله مدافعان حرم ایرانی که در سوریه مبارزه می‌کنند و علت آن را حفظ جمهوری اسلامی می‌دانند) را به عنوان جزئی از بصیرتشان برمی‌شمرند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۱۲/۲۲). همچنین نتیجه نداشتن بصیرت در جهاد را به صورت‌های مختلفی برمی‌شمرند؛ از جمله اینکه بی‌بصیرتی موجب ناتوانی در جهاد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۹/۴)، کاهلی در دفاع از ارزش‌ها (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶)، عدم شناخت منافع، مسیر درست رسیدن به آنها و نیروی متناسب با آن (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۸/۸)، عدم درک حقیقت (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۷/۲۱) و توقف در مسیر (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۱۲/۱۹) خواهد شد.

بحث و نتیجه‌گیری

در پاسخ به سؤال پژوهش باید گفت: یافته‌های حاصل از پژوهش در قرآن، کتب روایی و به‌ویژه بیانات رهبر معظم انقلاب علیه السلام نشان می‌دهد که ۱۵ مؤلفه برای انگیزش جهادی وجود دارد. همچنین با دسته‌بندی مؤلفه‌هایی که ارتباط نزدیک‌تری با یکدیگر دارند در ذیل یک عامل، می‌توان این مؤلفه‌ها را در سه عامل گرایشی (تولی-تبری)، شخصیتی (بلندهمتی) و شناختی (بصیرت) جمع کرد. مؤلفه‌ها و عواملی که برای انگیزش جهادی احصاء شده‌اند، هرکدام به نحوی به وقوع رفتار جهادی کمک می‌کنند. درعین حال، میزان و نوع ارتباط این مؤلفه‌ها با یکدیگر متفاوت است.

تولی - تبری شامل مؤلفه‌های «ایمان پایدار»، «اخلاص»، «ولایت‌مداری»، «غیرت دینی»، «توکل» و «آمادگی برای فداکاری» است که نقطه اتصال و اشتراک همه این مؤلفه‌ها در ارتباط آنها با ایمان پایدار است. وجه تأثیرگذاری این عامل در انگیزش جهادی، تعیین

دوست و دشمن و تبدیل مانع به دشمن است که موجب انگیزه قوی‌تر برای مقابله با آن می‌شود.

بلندهمتی شامل مؤلفه‌های «خودباوری»، «نظم و انضباط»، «پایداری»، «شور و شوق»، «خطرپذیری»، «امیدواری» و «خلاقیت» است. این عامل نماینده مؤلفه‌های شخصیتی است که موجب می‌شود فرد، اراده لازم برای تلاش جهادی را داشته باشد و بتواند جهادی عمل کند.

بصیرت شامل مؤلفه‌های «درک چالش خصمانه» و «عقلانیت» است. اثر بصیرت در تشخیص موقعیت و تعیین راهبرد عمل است. بصیرت مرحله شناختی و تصمیم‌سازی است که وابسته به وجود دو عامل قبلی است. اگر در دو عامل قبلی ضعفی وجود داشته باشد، شخص نمی‌تواند تصمیم جهادی بگیرد و اصطلاحاً بی‌بصیرت است.

نزدیک‌ترین مفهوم روان‌شناسی به انگیزش جهادی، انگیزش درونی است و از این جهت یافته‌های این پژوهش با یافته‌های مربوط به انگیزش درونی مطابقت و هم‌خوانی دارد. روان‌شناسان یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر عملکرد افراد را انگیزش درونی می‌دانند (مهرداد، ۱۳۹۲). انگیزش درونی موجب ارضای بی‌واسطه نیازهای فرد می‌شود (کالدر، ۱۹۷۵). انگیزش درونی، نتیجه نگرش‌های مثبت است که سبب افزایش عملکرد می‌شود (چن و فرانسیسکو^۲، ۲۰۰۳). فرد بسته به شدت انگیزش و شدت نیرویی که در او به وجود آمده است، فعالیت‌ها و اعمال خود را سامان می‌دهد تا جایی که انگیزه ایجاد شده، تأمین شود؛ یعنی بدون اینکه عامل خارجی در راستای انگیزش تقویتی ایجاد کند و یا حتی در زمانی که عوامل بیرونی تقویت منفی دارند، انگیزش درونی فرد را به سوی رفتار سوق می‌دهد.

وجه تمایز انگیزش جهادی و انگیزش درونی در عامل تولی-تبری است. این عامل که نشان‌دهنده گرایش دوستی و دشمنی یا حب و بغض است، تأثیر زیادی در انگیزش فرد دارد. همچنین به نظر می‌رسد که عامل سوم یعنی بصیرت را که شامل «دشمن‌شناسی و عقلانیت و تدبیر» است را می‌توان در ارتباط با دو عامل قبلی تعریف کرد که نیازمند تأمل و تدقیق است.

1. Cauldre.

۲. Francisco & Chen.

پیشنهادهای پژوهشی

با توجه به مؤلفه‌های به دست آمده، به نظر می‌رسد که بتوان پژوهش‌های بسیار متنوعی به روش‌های مختلف در این زمینه طراحی کرد که هر کدام به نوبه خود پاسخگویی نیازهای علمی و عملیاتی مخاطبین باشد. موضوعات زیر جهت پژوهش‌های بعدی پیشنهاد می‌گردد:

- ۱- رابطه بین مؤلفه‌ها و عوامل انگیزش جهادی با یکدیگر.
- ۲- اثر انگیزشی هر کدام از مؤلفه‌های انگیزش جهادی در موقعیت جهاد.
- ۳- روش‌های تقویت روحیه جهادی با توجه به مؤلفه‌های انگیزش جهادی.
- ۴- طراحی روش‌های تربیت جهادی بر اساس مؤلفه‌های به دست آمده برای انگیزش جهادی.
- ۵- طراحی جوامع جهادی (خانواده جهادی، دوستی جهادی، سازمان جهادی، دولت جهادی و ...).

فهرست منابع

- قرآن کریم، ترجمه علی مشکینی، (۱۳۹۲) قم: الهادی.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سید علی خامنه‌ای (www.khamenei.ir).
- حسن زاده، ر. (۱۳۸۸) *انگیزش و هیجان*. تهران: انتشارات ارسباران.
- راغب اصفهانی، ح. ب. (۱۳۷۴) *مفردات الفاظ قرآن* (مترجم، مرتضوی). تهران: انتشارات مرتضوی.
- ربیو، ج. م. (۱۳۹۵) *انگیزش و هیجان*، ویراست ششم (مترجم، یحیی سید محمدی) تهران: نشر ویرایش.
- شجاعی، م. (۱۳۹۱) *انگیزش و هیجان، نظریه‌های روان‌شناختی و دینی*. قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- عمید، ح. (۱۳۸۹) *فرهنگ فارسی*. تهران: انتشارات عترت.
- فرانکن، ر. (۱۳۸۴) *انگیزش و هیجان* (مترجم: غ. م. حسن شمس اسفندآباد) تهران: نشر نی.
- گورمن، ف. (۱۳۸۸) *انگیزش و هیجان* (مترجم: ا. کرمی) تهران: انتشارات دانژه.
- موکیلی، آ.، دانتزر، ر. (۱۳۸۴) *انگیزش و هیجان* (مترجم: ح. گ. پیکانی) تهران: انتشارات ساوالان.
- نراقی. (۱۳۸۱) *علم اخلاق اسلامی*، ویراست دوم، (مترجم: س. ج. مجتبیوی) تهران: انتشارات حکمت.
- تمیمی آمدی، ع. ا. (۱۴۱۰ ق) *غرر الحکم و درر الکلم*. قم: انتشارات دارالکتب الإسلامی.
- سید الرضی، م. ب. (۱۳۷۹) *نهج البلاغه*. (ترجمه محمد دشتی). قم: انتشارات مشهور.
- شیخ حر عاملی، م. ب. (۱۴۰۹ ق) *وسائل الشیعه*. قم: انتشارات مؤسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام.

- طباطبایی، س. م. (۱۳۹۰ ق) *المیزان فی تفسیر القرآن*. بیروت: انتشارات مؤسسه‌ی الأعلمی للمطبوعات.
- کلینی، م. ب. (۱۴۰۷ ق) *الکافی*. تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، م. (۱۴۰۳ ق) *بحارالانوار*. بیروت: انتشارات دار احیاء التراث العربی.
- تیمورنژاد، علی؛ احمدی، محمدرضا؛ جهانگیرزاده، محمدرضا. (۱۳۹۷). سبب‌شناسی نفاق از منظر منابع اسلامی و مقایسه آن با دو مفهوم روان‌شناختی ریاکاری اخلاقی و ناهماهنگی شناختی. *فصلنامه روان‌شناسی و دین*، پیاپی ۴۸، ص ۲۵-۴۲.
- حبیب‌زاده. (۱۳۹۰). *شهادت و ایثار از دیدگاه مکاتب روان‌شناسی*. همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت، مرکز راهبری مهندسی فرهنگی شورای فرهنگ عمومی استان بوشهر.
- شجاعی، محمدصادق. (۱۳۹۹). روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی: مبانی نظری و مراحل اجرا. *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، شماره ۲۷، ص ۴۱ تا ۷۳.
- شجاعی، محمدصادق؛ جان بزرگی، مسعود؛ عسگری، علی؛ غروی راد، سید محمد؛ پسندیده، عباس. (۱۳۹۳). کاربرد نظریه حوزه‌های معنایی در مطالعات واژگانی ساختار شخصیت از دیدگاه اسلام. *مجله علمی- پژوهشی مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، شماره ۱۵، ص ۷ تا ۳۸
- غباری بناب، م. (۱۳۷۷). طرح تهیه مقیاس اندازه‌گیری توکل به خدا. *فصلنامه دانشگاه اسلامی*، شماره ۴، ص ۱۶.
- ۶- نوری، ن. (۱۳۹۶). عوامل انگیزش در اندیشه علامه طباطبایی. *روان‌شناسی و دین*، شماره ۴۰، ص ۲۲-۵.
- Ames, C., & Archer, J. (1988). Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation processes. *Journal of Educational Psychology*, 260-267.
- Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*.
- Elliot, A., Church, M. A. (1997). A hierarchical model of approach and avoidance achievement motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 218-232.
- Hoy VK, M. C. (2008). *Theory, research and practice in educational*. (a. s, Trans.) Urmia: Urmia University pub.